

**BASLAWISH KLASS OQIWSHILARININ SOYLEW SAWATLILIGIN
RAWAJLANDIRIW****Orazbaeva Gozzal Usnaddin qızı – tayanish doktorant**ogozzal@bk.ru*Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti***РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ****Оразбаева Гоззал Уснадиновна – базовый докторант***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***DEVELOPMENT OF SPEECH LITERACY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS****Orazbaeva Gozzal Usnaddinovna – doctoral student***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch soʻzlar: boshlangʻich sinf, nutq savodxonligi, ijodiy topshiriqlar, kommunikativ kompetentsiya, taʼlim sifati, ijodiy fikrlash, ogʻzaki va yozma nutq.

Rezyume. Mazkur maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilarining nutqiy savodxonligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Nutqiy savodxonligining mazmuni, kommunikativ kompetentlikni shakllantirishdagi oʻrni hamda uni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari yoritilgan. Asosan ijodiy topshiriqlar orqali rivojlantirishga oid xulosa va tavsiyalar berilgan.

Ключевые слова: начальная школа, речевая грамотность, творческие задания, коммуникативная компетенция, качество образования, творческое мышление, устная и письменная речь.

Резюме. В данной статье анализируются теоретико-методологические основы развития речевой грамотности учащихся начальных классов. Освещены содержание речевой грамотности, ее роль в формировании коммуникативной компетентности, а также педагогические условия её развития. В основном даны выводы и рекомендации по развитию через творческие задания.

Key words: elementary school, verbal literacy, creative tasks, communicative competence, quality of education, creative thinking, oral and written speech.

Summary. This article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing the speech literacy of primary school students. The content of speech literacy, its role in the formation of communicative competence, and the pedagogical conditions for its development are highlighted. Conclusions and recommendations for development are provided primarily through creative tasks.

Kirisiw. Házirgi globalasıw, sanlastırıw hám bilim beriw sistemasınıń jańalanıw processleri bilim alıwshılardıń kommunikativ kompetentligin qalıplestiriwdi baslı wazıypalardan biri sıpatında belgilemekte. Ásirese, baslawish bilim beriw basqışında oqıwshılardıń ana tilinde durıs, túsınikli, logikalıq izbe-iz hám ádebıy normaǵa say sóylew alıwı keyingi bilim basqışlarınıń sapasına tikkeley tásir etedi. Sonıń ushın sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw tek til sabaqlarınıń emes, bálkim ulıwma bilim beriw sistemasınıń strategiyalıq maqsetlerinen biri esaplanadı.

Xalıqaralıq tálim sistemalarında (AQSh, Finlyandiya, Singapur) “dóretiwshilik ustaxanalar”, óz ara bahalaw hám interaktiv sanlı platformalardıń qollanıwı oqıwshılarda sóylew qorqınıshın jeńiwge, pikirlew qábitetin keńeytiwge hám til baylıǵın qalıplestiriwge xızmet etedi. Usı global tájiriybelerdi qaraqalpaq mektepleri sharayatına uýǵınlastırıw, yaǵnıy milliy pedagogikalıq miyraslar menen zamanagóy kreativ metodlardı integraciyalaw, oqıwshılardıń sóylew sawatlılıǵın sapalı jańa dárejege kóteriwdiń ilimiy-pedagogikalıq zárúrli shárti bolıp tabıladı. Dúnyanıń rawajlangan mámleketleri AQSh, Finlyandiya, Yaponiya hám Singapur mektepleri hám ilim izertlewleri baslawish bilimlendiriwde sóylew sawatlılıǵın tek ǵana grammatikalıq qaǵıydalardı yadlap alıw ǵana emes, al oqıwshınıń pikirın erkin, logikalıq hám kórkemlep jetkize alıw uqıbın qalıplestiriwden ibarat ekenligin kórsetedi. Bul processte interaktiv oyınlar hám óz ara bahalaw metodlarınıń qollanıwı oqıwshılarda sóylew qorqınıshın jeńiwge, sonday-aq, analitikalıq oylaw hám til baylıǵın asırıwǵa júdá úlken tásir etedi. Usı global

tendenciyalardı qaraqalpaq mektepleri sharayatında, milliy pedagogikalıq miyraslar hám zamanagóy kreativ metodlardı sáykeslestirip qollanıw – oqıwshılardıń sóylew sawatlılıǵın sapalı jańa dárejege kóteriwdiń ilimiy-pedagogikalıq tiykarların qalıplestiriwge xızmet etedi.

Ádebıyatlar analizi hám metodologiya. Mámleketimizde tálim sistemasın reformalaw, ásirese, baslawish tálim sapasın jańa basqışqa kóteriwdiń jas áwladtıń intellektuallıq qábitelerin hám kásiplik kónlikpelerin qalıplestiriwge qaratılǵan keń kólemli jumıslar ámelge asırılmaqta. Tiykarınan, oqıwshılardıń ana tilinde sawatlı sóylew hám pikirlew qábitetin rawajlandırıw, olardıń dóretiwshilik potencialın ashıw milliy tálim baǵdarlamalarınń baslı baǵdarlarınan biri etip belgilengen.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi “Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında”ǵı [1] PF-5712-sanlı Pármanı hám Ózbekstan Respublikası Ministrler kabinetiniń 2019-jıl 31-dekabrdegi “Úzliksiz ruwxıy tárbiya koncepciyasın tastıyıqlaw hám onı ámelge asırıw is-ilájlari haqqında”ǵı 1059-sanlı qararı [2], mámleketimizde ulıwma bilim beriwdiń sonıń ishinde ana tili hám ádebıyatın oqıwdıń ilimiy-metodikalıq tiykarların jetilistiriw, fundamental hám ámeliy izertlewlerdiń nátiyjeliligini arttırıw, jańa pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw boyınsha áhmiyetli wazıypalardı belgilep berdi. Bul normativlik-huqıqıy hújjetler bilimlendiriw tarawında kompetenciyalıq qatnas, innovaciyalıq metodika, milliy qádiriyaqlar hám zamanagóy informaciya texnologiyaların úylestirgen jańa oqıtw

sistemasın qalıplestiriwge qaratılğan bolıp, ol bilimlendiriw sapasın xalıqaralıq kriteriyalar dárejesine alıp shıǵıw ushın bekkem huqıqıy tiykar jaratadı.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw, sózlik qorın bayıtıw hám kórkem sóylewge úyretiw máseleleri pedagogika iliminiń tiykarǵı baǵdarlarınń biri retinde kóplegen ilimpazlarınń itibarında bolıp keldi. Shet el pedagogikası hám psixolingvistika iliminde L.Vygotskiy [3], M.R.Lvov [4], W.Iserlerdiń [5] ilimiy miynetlerinde, teoriyalarında, tildi úyreniwdegi oqıwshılardıń potencialı, kómekshi shınıǵıwlarıń zárúrligi kórsetiledi. Elimiz ilimpazlarınan S.Matchanov [6], K.Qosimova, A.Yembergenovalar, R.Muratkamalova, X.Bakiyevallardıń [7], dissertaciya, monografiya hám de metodikalıq qollanbaları, ayırım ilimiy maqalaları ayırıqsha orın tutadı. Bul izertlewshilerdiń miynetleri, sabaq procesinde oqıwshılardıń kreativligin hám kommunikativlik kónlikpelerin birgelikte rawajlandırıw ushın zamanagóy metodologiyalıq baza bolıp xızmet etedi.

Nátiyjeler hám analiz. Baslawısh mektep bala ómirinde ayırıqsha basqısh bolıp, onıń iskerligin ózgeritiw, jańa sociallıq roldi ózlestiriw, kommunikativ baylanıslardı keńeytiw menen baylanıslı. Balalarda keń lingvistikalıq kózqarastı qalıplestiriw, ana tiliniń súwretlew-ańlatıw imkaniyatlarınan paydalana biliw, olarda sózge húrmetke tárbiyalaw, dóretiwshilik potencialın hám kommunikativ kompetenciyanı rawajlandırıw sheshiwshi áhmiyetke iye. Baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw shaxstıń intellektual hám ruwxıy-etikalıq potencialın júzege shıǵarıwda fundamental tiykar boladı. Rossiya hám Qazaqstan tálim sistemalarınń zamanagóy tájiriyesiniń kórsetiwinshe, oqıwshılardıń sóylew sawatlılıǵın qalıplestiriwde dóretiwshilik tapsırmalar eń nátiyjeli quralı bolıp tabıladı, sebebi olar oqıwshını passiv túrlawshıdan belsendi kommunikatorǵa aylanıwına imkán beredi. Bul mámleketler táliminde qollanıw atırǵan sınıq pikirlew, joybarlıq oqıtıw hám situaciyalıq wazıypalar oqıwshılardıń tek grammatikalıq qádelerdi meńgeriwine emes, al óz pikirin logikalıq hám kórkem jetkerip beriwdegi kommunikativ kompetenciyanı rawajlandırıwǵa qaratılǵan, nátiyjede oqıwshı jaslar óz pikirini menen basqalar menen erkin pikirlesiw hám dáliller menen qorgaw kónlikpelerine iye boladı.

Shet el pedagogikası hám psixolingvistika iliminde tildi (sóylewdi) dóretiwshilik shınıǵıwlar arqalı rawajlandırıw máselesi oqıwshınıń intellektual belsendiligin hám kreativligin asırıwǵa qaratılǵan bir qatar teoriyalar menen bekkemlengen. Mısalı, L.Vygotskiydiń “Rawajlanıwdıń jaqın zonası” teoriyası oqıwshınıń potencial imkaniyatların ashıwda kómekshi shınıǵıwlarıń zárúrligin kórsetse [3], W.Iserdiń “Qabıllaw estetikasi” oqıwshıǵa teksttegi “boslıqlardı” óz pikirleri menen toltırıw, yaǵnıy shıǵarmanı dóretiwshilik jaqtan qayta qurıw imkaniyatın beredi [5], bul bolsa oqıwshılarda til kónlikpelerin qalıplestiriwdiń zamanagóy kreativ metodologiyalıq bazasını quraydı.

Zamanagóy pedagogika hám psixologiya ilimleriniń integraciyası shaxstıń intellektual hám sociomádeniy kompetenciyanı rawajlandırıw máselelerine aytarlıqtay itibar qaratpaqta. Bunda biz tiykar etip alǵan “sóylew sawatlılıǵı” (lingvistikalıq hám kommunikativlik kompetenciya) hám “dóretiwshilik pikirlew” (kreativlik, divergent pikirlew) kognitiv rawajlanıwdıń eń joqarı kórsetkishleri hám fundamentallıq-kategoriyalıq túsinikleri

retinde ilimiy tiykarda túsindiriledi. Yaǵnıy, sóylew sawatlılıǵı tek ǵana orfografiyalıq yamasa punktuaciyalıq qásiyetler jıyındısı emes, al shaxstıń **lingvistikalıq, diskursiv hám sociolingvistikalıq kompetenciyanıń** sintezi esaplanadı.

Sawatlılıq – insannıń oqıw, jazıw hám ózlestirgen bilimlerin turmısta ámeliy máselelerdi sheshiwde paydalana alıw qábileti. Biraq, házirgi zaman sharayatı insanlardan tek durıs sóylewdi, jazıwdı, pikirlesiwde emes, al alǵan bilimlerin túsiniwde, ámelde qollanıwdı talap etpekte. Sawatlı sóylew dóretiwshilik pikirlerdiń logikalıq karkasın (shegarasın) qalıplestirse, dóretiwshilik pikirlew sóylewdiń semantikalıq (mánilik) tárepten bayıwın hám konceptual tereńligin támiyinleydi.

Ilimiy-pedagogikalıq konceptualizaciya da sóylew sawatlılıǵı- intellektual iskerliktiń instrumentallıq tárepi, al dóretiwshilik pikirlew – onıń evristikalıq-produktivlik drayveri (háreketlendiriwshisi) retinde qaraladı.

S.Matchanov ana tili hám oqıw sabaqlarınıń oqıwshılar tilin rawajlandırıwda oqıw predmetleri arasındǵı baylanıslıqtı ayırıqsha atap ótedi. Ilimpazdıń pikirinshe, “Bul sabaqlarda balalar sóylewine, onı qalıplestiriw hám ósiriwge keń imkaniyat bar. Qosıq, tekstlerdi oqıw, oqıǵanların qayta aytıp beriw, ekskursiyada, predmet hám tábiyat qubılısların baqlaw waqtında kórgenlerin aytıp beriw oqıwshılardıń awızeki sóylewin rawajlandırıw quralları. Ana tili sabaqlarında bolsa jazba sóylewdi rawajlandırıw ushın keń imkaniyatlar bar” [6].

X.Bakiyevanıń baqlawınsha, “Sóylewdi rawajlandırıw máselesi bilim beriwdiń hár bir basqıshında áhmiyetli wazıypa bolıp kelgen hám bunnan keyin de sonday bolıp qaladı. Sebebi, til jámiyettiń rawajlanıwı menen baylanıslı halda jámiyet aǵzaları tárepten rawajlandırıw barılsa, onı ózlestiriw turmıslıq zárúrlikke aylanadı. Sóylewdi rawajlandırıw tek ǵana óz pikirini basqalarǵa jetkeriw ushın emes, al basqaların kózqaraslarına, isenimlerine hám is-háreketlerine tásir etiw ushın da xızmet etiwı kerek. Bul ásiyese házirgi kózqarasların hár qıylılıǵı dáwirinde hám kishi jastaǵı oqıwshılardıń dúnyaqarasların qalıplestiriwde áhmiyetli bolıp esaplanadı” [7].

Zamanagóy pedagogikalıq paradigma sóylewdi tayar qaǵıydalardı yadlaw emes, al oqıwshınıń aktiv iskerligi nátiyjesinde qalıplesetuǵın kompetenciya dep qaraydı. Bul bolsa sabaqlarda izleniwshilik tapsırmaların, mashqalalı jaǵdaylardı, diskussiyalardı, dóretiwshilik jumislardı hám birgeliktegi oqıw iskerligin keń qollanıwdı talap etedi. Bunday metodlar oqıwshılardıń pikirlewin kúsheytıp ǵana qoymay, sóylew aktivligin de tabiiy túrde rawajlandıradı.

Teoriyalıq analiz nátiyjeleri sóylew sawatlılıǵınıń qalıplesiwinde motivaciyanı ayırıqsha orın tutatuǵınlıǵın da kórsetedi. Oqıwshıda óz pikirini erkin bildiriwge qızıǵıw payda bolǵan jaǵdayda ol til birliklerin sanalı túrde iyeleydi. Sonıń ushın pedagog sabaq barısında psixologiyalıq jaqtan qolay kommunikativ ortalıq jaratıwı, hár bir oqıwshınıń pikirini qádirlaw hám erkin sóylewine múmkınshilik beriwı tiyis.

Lingvodidaktikalıq izertlewlerdi úyreniw sóylew sawatlılıǵınıń leksikalıq baylıq penen tikkeley baylanıslı ekenligin de tastıyıqlaydı. Sózlik qorı jetkilikli bolǵan oqıwshı pikirini anıq, logikalıq hám izbe-iz bayan ete aladı. Sol sebepli, baslawısh klasslarda tek grammatikalıq qaǵıydalardı úyretiw menen sheklenbey, sistemalı sózlik jumisların, sinonim, antonim, kóp mánili sózler,

frazologizmler hám tekst penen islew metodların keń qollanıw zárúr esaplanadı.

Juwmaq hám usınıslar. Ámelge asırılğan teoriyalıq analizler sóylew sawatlılıǵınıń mazmunı til bilimleri menen sheklenbey, pikirdi logikalıq, izbe-iz hám kommunikativ jaǵdayǵa say túrde bayan ete alıw qáiletin qamtıytuǵınlıǵın, sonday-aq, baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıwdıń teoriyalıq hám metodologiyalıq tiykarları onıń kóp qırılı pedagogikalıq process ekenligin kórsetti, ol oqıwshınıń til kompetentligin ǵana emes, al onıń intellektual, kommunikativ hám sociallıq rawajlanıwın da belgileydi.

Ilimiy dereklerdi salıstırmalı úyreniw nátiyjesinde kompetenciyalıq, kommunikativlik, iskerlik, shaxsqa baǵdarlangan hám integraciyalıq metodologiyalıq jantasıwlar baslawısh bilim beriwde sóylew sawatlılıǵın qalıptestiriwdiń eń nátiyjeli ilimiy tiykarları ekenligi anıqlandı. Bul jantasıwlar oqıwshınıń bilimdi tayar túrde qabıllamastan, onı izleniw, pikir almasıw, tekst penen

islew, mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw hám dóretiwshilik iskerlik arqalı iyelewine múmkinshilik jaratadı.

Demek, baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıw bilim beriw sistemasınıń baslı strategiyalıq baǵıtlarınıń biri bolıp, onı ilimiy negizlengen metodologiya tiykarında shólkemlestiriw zamanagóy bilim beriwdiń sapasın arttırıwǵa, kommunikativ kompetent, erkin pikirleytuǵın hám ádebiy til normaların nátiyjeli qollana alatuǵın shaxstı tárbiyalawǵa tiykar boladı.

Juwmaqlap aytqanda, baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew sawatlılıǵın rawajlandırıwda kompetenciyalıq hám shaxsqa baǵdarlangan kózqaras tiykarında oqıw tapsırmaları sistemasın jetilistiriw, sóylew iskerligin jedellestiriwge qaratılğan dóretiwshilik tapsırmalar hám sanlı bilim beriw texnologiyaların oqıw procesine keńnen engiziw, sonıń menen birge bul metodikalardıń nátiyjeliligin tájiriybe-sınawlar arqalı bahalap, muǵallimler ushın ámeliy metodikalıq usınıslar tayarlaw maqsetke muwapıq dep esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi PF-5712-sanlı “Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasını tastıyıqlaw haqqında”ǵı Parmanı.
2. Ózbekstan Respublikası Ministrler kabinetiniń 2019-jıl 31-dekabrdegi “Úzliksiz ruwxıy tárbiya koncepciyasını tastıyıqlaw hám onı ámelge asırıw is-ilájlari tuwrısında”ǵı 1059-sanlı Qararı.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
4. Рыжкова-Гришина Л.В. Система работы по развитию речи учащихся начальных классов (на материале авторских учебно-методических пособий) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Рязань: 2009.
5. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. – Johns Hopkins University Press, 1978. 167-169-b.
6. Matchonov S. va boshq. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: «Ishonchli hamkor», 2021.
7. Бакиева Х.С. Бошланғич синф ўқувчиларида мустақил таълим орқали нутқ ва тафаккурни ривожлантириш методикаси. Пед. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2020. 31-32-б.